

Ռ. Ա. ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ

Պարսկական գիտությունների թեկնածու

ԱՂՁՆԻՔԱՀԱՅԵՐԻ ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ՇԱՐՔԻ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՈՐՈՇ ՍՈՎՈՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՈՒ ԾԵՍԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Հարսանյաց ծեսը պատմաագագրական կարևոր աղբյուր է ժողովուրդների էթնիկ պատմության, հատկապես միանշատակարգային ժամանակաշրջանի հասարակական կարգի, ամուսնության ձևերի, հավատալիքների ու կրոնական պատկերացումների, հենց բուն հարսանյաց ծեսի հետազոտման համար¹: Այն համարվել է հասարակական կյանքի մեծ իրադարձություն և, ըստ էության, սովորույթների, արարողությունների և ուրախությունների մի համալիր է:

Հարսանիքը հայոց մեջ գրեթե ամենուրեք կատարվում էր դաշտային աշխատանքներն ու ձմռանն անխապատրաստությունը ավարտելուց հետո՝ սկսած աշնանից մինչև Բարեկենդանի վերջը: Բաղեռնում հարսանիքը անում էին Բարեկենդանի վերջին օրերին՝ խուսափելով առանձին ծախսից: Մեծ պահքից մինչև հաջորդ աշուն հարսանիք չէր լինում, միայն այրիներին էր թույլ տրվում ամուսնանալ: Հարսանիքը, որ Սասունում *հարսնած* էր կոչվում, կարող էր նշանակվել շաքաթվա բոլոր օրերին, բացի չորեքշաբթիից: Այդ օրը «ոչ հարսնած էր գնում, ոչ պսակ էր լինում, որովհետև չար օր էր համարվում»²:

Հարսանիքն սկսելուց մեկ օր առաջ տղայի հոր կողմից մի տղամարդ գնում է հարսնացուի հոր տուն՝ *հարսնածի* գալստյան օրվա ու պահի վերաբերյալ հաղորդելու: Այդ մարդը հայտնի էր *աղվես* անունով: Ինչպես նշանդրեքին, այս աղվեսը եթե չէր ծախվում, երեխաների կողմից ծաղրածանակի էր ենթարկվում: Ըստ երևույթին աղվեսը խորհրդանշում էր հնագույն ժամանակներում հանդիպող առևանգողին, իսկ երեխաները՝ նրա ընդդիմա-

¹ Տե՛ս Խ. Սամուելյան, Հին Հայաստանի կուլտուրան, հ. III, Եր., 1941, էջ 99-132: Վ. Բոդյան, Հայ ազգագրություն (համառոտ ուրվագիծ), Եր., 1974, էջ 132-155: Նույնի Հարսանական ծնւթի ու սովորույթների նկարագիր, գրանցված XIV դարում, «Բանբեր Մարենադարանի» 1956, N 3, էջ 53-56: Տե՛ս Զ. Կ. Կարապետյան, Выкуп в сваденных армян и его социально-экономические корни, «Աշխատություններ Հայաստանի պատմության պնական թանգարանի», III, էջ 73-146, Դ. Ա. Վարդումյան, Է. Տ. Կարապետյան, Հայաստանի կուլտուրականների ընթանիքը և ընթանական կենցաղը, Եր., 1963, Կ. Վ. Սևորոյան, Լեհիսականցիների ժամանակակից հարսանիքը, «Տեղեկագիր գիր. ակադ.», 1965, N 9, Ա. Ե. Կարապետյան, Современная семья у армян, Москва, 1972, էջ 108-148, Շ. Դ. Լևոնյան, Очерки этнографии дореволуционной Армении, КЭС, I, Москва, 1955, Նույնի՝ Զանգեզուրի հայերը, Եր., 1969, էջ 185-199, Լ. Մ. Վարդանյան, Пережитки института института у армян (по материалам сваденной обрядности), ՊԲՀ, 1967, N 4, Զ. Վ. Կարապետյան, Հայոց հարսանյաց ծեսի ֆունկցիոնալ պայքարամոնրային կատուցվածքը, Գիտական նարաշրջան՝ նվիրված ՍՄՄ կազմավորման 60-ամյակին, «Զնկույունների թեգիսներ», Եր., 1982, էջ 13-14: Նույնի «Եզ մորթելու» սովորույթը և փնսան հայոց հարսանիքում, ՀՀ ԳԱ, «Լրաբեր հաս. գիր.», 1991, N 2, էջ 116-124 և այլն:

² Տե՛ս Վ. Պարոյան, Սասնա ազգագրությունը, Երևան, 1965, էջ 241:

դիրներին: Հարսանիքը տևում էր 3-7 օր: Գյուղական հարսանիքներին մասնակից ու հանդիսատես էր դառնում ողջ համայնքը, և հարսանյաց յուրաքանչյուր հանդես վեր էր անվում մի յուրօրինակ համայնական տոնախմբության: Այն կազմակերպված ու պատշաճ անցկացնելու համար ընտրվում էին ղեկավար և գործող անձինք: Ինչպես Հայաստանի բոլոր պատմագագադրական մարզերում, Աղձնիքում ևս հարսանեկան ծիսակատարության գլխավոր դերը թավորն էր. կարևոր գործառույթներ ունեին մակաները, հարսնաբույրը, հարսնեղբայրը և այլք:

Աղձնիքում փեսացուի և հարսնացուի տներում հարսանեկան ծեսերն սկսվում էին հինգշաբթի օրվանից, որը հայտնի է *հաց ու խմորի օր* անվամբ, իսկ ուրբաթ օրը, որը փաստորեն հարսանիքի բուն գործողություններն սկսելու օրն էր, հայտնի է *եզ մորթելու կամ մսացուի օր, մական-խաչեղբայրների կամ ազապչարիների օր, փեսացուին ածիլելու և լողացնելու օր*: Այդ օրը, երեկոյան, տեղի էր ունենում մականների (*խաչեղբայր, ազապչարի*) ընտրությունը, որոնք լինում էին 5-10 հոգի: Այդ երկու օրերը որոշ տեղերում կոչվում էր *տաշտադրոնք*: Աղջկա տան *ուրբաթօրյա* ծիսական անունը հայտնի էր *ծաղկոց* անով, աղջիկը ամուսնանալով պիտի ծաղկի ու պտղաբերի: Հարսնացուի տանը նրան ուրախացնելու, հոգսերը հոգալու և «պաշտպանելու» համար շուրջն էին հավաքվում ամենամտերին ընկերուհիները, որոնց անվանում էին *ծաղկետ*: Որոշվում էր ուղեկցող *հարսնաբույրը* և *հարսնեղբայրը*: Ուրբաթ օրվա գիշերը լողացնում էին պսակվողներին, հինադնում ձեռքերը, ածիլում փեսային, պատրաստում և զարդարում փեսայի ուռքը: Ծաղկոցը փեսայի տանը կատարվող տաշտադրոնքի համեմատ ավելի կարճատև ու զուսպ արարողություն էր: Ընթանում էր տխուր, քանի որ աղջիկը պիտի հեռանար տնից: Այստեղ հրավիրյալները բացառապես ազգականներն էին, հիմնականում՝ աղջիկներ ու կանայք: Ծաղկոցի ուտելիքը՝ արջառ կամ մի քանի ոչխար, գինի և այլն, վաղօրոք ուղարկվում էր փեսայի տնից:

Մականների և հարսնեղբայրների հիմնական դերը հարս ու փեսային «պաշտպանել» էր: Փեսայի կողմը հրավիրում էր իր մերձավոր ընկերներին՝ իբրև թիկնապահների, որոնք հարսանիքի ամբողջ ընթացքում հոգում էին նրան, «պաշտպանում» հոգևոր և մարմնավոր «թշնամիներից», կրում ուռքը³, «ճակատամարտում» վերադարձող հարսնածիկտրիճների, ասել է թե՛ հարսնացուի զինվորների հետ և այլն: Նրանք ամենուրեք հայտնի էին մականներ անունով, որ *քաջերի, կտրիճների* խումբ կամ *քաջ զինվորներ* իմաստն ունեն: Սասունում *մական* եզրույթի փոխարեն օգտագործում էին *խաչեղբայր*, նաև *ազապչարի* հոմանիշները: Մականները զինվում էին սառը զենքերով, մահակներով, անգամ հրացաններով:

Հարսնացուի և փեսացուի թիկնապահներ ընտրելուն զուգընթաց՝ տեղի էր ունենում

³ Ուռք, այլ արևելքում՝ *կուռ*, բազկաչափ խաչան փայտ, զարդարված գույնզգույն թելերով, չրի, չամչի, ընկույզի միջուկի շարաններով, ներնքով, կարմիր խնձորով, կարմիր ու կանաչ ներկած ձվերով: Համարվում է կուռապսակ փեսա-թագավորի նշաններից մեկը, կոչվում է նաև *փեսածառ*: Հարսն ու փեսան պսակադրության գնալիս ուռքը կրում է *ազապչարից* մեկը և նրանց առջևից քանոն նկղեցող դուռը, ուր պապանիները ձգվում են խլիլ ուռքի վրայի մրգերը: Հարսանիքի ավարտին փեսայի թագը վերցնելու արարողությունը ուղեկցվում էր ուռքի բարիքները փեսայի և ազապչարի-մականների կողմից վայելումով:

հարսանիք հրավիրելու ծեսը, որ հայտնի էր *կոչնկան* (մաս *կանչողք*) անվամբ, Բաղեշում *խոր կանչել* (հյուր կանչել):

Հարսանքավորներին՝ հարսնառ կամ հարսնած գնացողներին, Սասունում մաս անվանում էին *խոնդի*, իսկ Բաղեշում և շրջակա գյուղերում՝ *խրեր* (հյուրեր): Այստեղ հարսանիքը հրավիրելու համար նվագողները բարձրանում էին հարսնետան կտուրը և հատուկ կանչի եղանակով ավետում հարսնառ-հարսնածը նախապատրաստելու սկիզբը: Սասունում հրավիրում էին *ծաղերով* (կարկանդակ) և մի-մի բաժակ օղի կամ գինի հրամցնում: Խոնդիներին մատուցվող խոնջաների վրա լինում էին մաս խորոված ոչխարի՝ խորվուխ կամ հավի միս:

Խարզան գավառի Մլքիշան և Բրա գյուղերում հրավիրող էին նշանակում փեսայի ազգական մի տղամարդու կամ պատանու: Վերջինս, ներկայանալով ընտանիքներին, նրանց էր հանձնում մի-մի կարմիր խճճոր կամ թաշկինակ՝ որպես հրավերքի խորհրդանշան⁴: Հազո քաղաքում այդպիսի խորհրդանիշ էին համարում վրան նուր ու խճճոր դրած հացը⁵: Աղձնիքին մերձակա Հայնի քաղաքում կնքահայրը, փեսան, մի երիտասարդ բարեկամ տնից-տուն էին գնում և հրավիրում հարսանիքի: Հրավիրվածները փեսայի գրպանը չամիչ, բոհնչ, նուր էին լցնում, որոնք հայոց մեջ ունեցել են նորասպասկներին պտղունակություն հաղորդելու իմաստ⁶:

Մեկ այլ տարբերակում հրավիրողները հարսանեկան հանդերձներով զարդարված դեռատի աղջիկներ ու տղաներ էին, որոնք երկու խումբ կազմած շրջում էին տները՝ ի պատասխան ստանալով չորացրած պտուղներ, քաղցրավենիք, հավեր (հիմնականում աքլոր, հակառակ դեպքում՝ «գողանում էին» այն՝ որպես առնականության և հաղթանակի խորհրդանիշ): Կոչնկան գնացողներից մեկը փեսայի քույրն էր՝ ազգականուհիների հետ: Տղա կոչնկաններից էր *թագվորը* (Աղձնիքում գործածվում էր մաս *թագավոր* ձևով)՝ իր թիկնագորի ղեկավարի՝ ազապբաշու հետ, որին կոչում էին մաս *խաչեղբայր*: Վերջինս իր հետ տանում էր գինով լիքը փարչ ու *կթղա*՝ մերթ ընդ մերթ գինի հրամցնելով խմբի երիտասարդներին ու հանդիպող մարդկանց: Թագվոր-փեսան՝ «թագը» գլխին և խաչեղբայրը գուզված ու զարդարված էին հարսանեկան զգեստներով: Փեսա-թագվորը և խաչեղբայրը հրավիրվող ընտանիքներից ստանում էին տնայնագործ բանված գուլպաներ, շալե գոտիներ, ասեղնագործ գդակ, իսկ մերձավոր ազգականներից՝ կով, ձի, ոչխարներ և այլն⁷: Փաստորեն հրավիրյալ և մասնակիցն էր դառնում ողջ համայնքը:

Այսպիսով, տղայի կողմը փեսայի և ազապբաշու միջոցով հրավիրում էր հարսնածի համար նախատեսված անձանց, որոնց թվում հատուկ ընտրությամբ պետք է լինեին հայտնի ըմբիշներ, ձեռնամարտի մեջ քաջավարժ տղամարդիկ, վագողներ, ցատկորդներ, կատակակոպի փորձ ունեցողներ, ձիավարժներ, ձիով մականախաղերի հմուտ երիտասարդներ: Նրանցից բացի, պետք է ներկա լինեին մաս համայնքի նշանավոր տները ներկայացնող մարդիկ, նվագողներ, երգողներ ու պարողներ, ինչպես մաս հարսի զգեստ-

⁴ Տնն Ռ. Նախապետյան, Դաշտային ազգագրական նյութեր (այսուհետև՝ ԴՆ), Կ. 12, էջ 79, Կ. 13, էջ 22:

⁵ Տնն «Բիրակն», 1899, թիվ 3, էջ 37-38:

⁶ Տնն Բ. Ժամկոջյան, Հայնի, Բեյրութ, 1952, էջ 68:

⁷ Տնն «Բագմավեր», 1867, էջ 308-309:

ները գովերգերով հազցնող երկու մանկամարդ կին և հարսին հասակակից աղջիկներ, կամայք, որոնց *բարբոտտիկ* (հարսնառաջնորդ) էին ասում: Սրանք *հարսնջուրի* հետ հարսնացուից անբաժան էին մնում մինչև առաջաստի գիշերը: Բոլորը միասին 40-50 հոգի էին⁸:

Նկատենք նաև, որ Աղձնիքում հարսնածի կազմն ընտրվում էր երկու կերպ: Այսպես, լեռնային շրջաններում, օրինակ՝ Սասունում, փեսան, քավորը և մակար-ազապչարի-թիկ-նապահները հարսնածին չէին մասնակցում⁹: Փեսայի և քավորի բացակայության դեպքում հարսնածը ղեկավարում էր տղայի հայրը կամ ազգականներից մեկը, որը հարսնածի «նակատամարտը» ղեկավարելու փորձ ուներ: Մինչդեռ Բաղեշում և Աղձնիքի հովտային շրջաններում փեսան, քավորը և մակարները հարսնածի պարտադիր մասնակիցներն էին: Այս դեպքում հարսնածի ընդհանուր ղեկավարությունն իրականացնում էր քավորը¹⁰: Այստեղ ազապչարիներ ընտրվում էին 10 հոգի: Զիավորների թիվը և նրանց առաջնորդին որոշելու համար մրցույթ էր կազմակերպվում. բոլորը կանգնում էին մի գծի վրա՝ սպասելով նվագի ազդանշանին: Պարկապզուկը փչում էր *ջիրիհն* եղանակը և բոլորը սլանում էին. ով յոթ պտույտ կատարեր և առաջինը հասներ, նա փեսայի մորից ստանում էր Դիարբեքիից գնված կարմիր շալ: Նրան էլ իրավունք էր տրվում ընթանալ հարսնածի առջևից: Այդ նույն ձևով հարսի հոր տնից դուրս գալիս ով հարսնածի վերադարձի լուրը շուտ հասցներ հարսանքատուն, փեսայի մորից այս դեպքում կստանար մատանի¹¹:

Բուն հարսանյաց հանդեսը, որով վերջնականապես վավերացվում և ավարտին էր հասցվում ամուսնության գործարքը, բաժանվում էր հետևյալ փուլերի. հարսնառ, հարսանեկան հանդես, պսակ և առազաստ: Այս ամենն իրագործվում էր մի շարք ծիսական-մոգական գործողություններով, ինչպիսիք էին հարսին հազցնելու, փեսային սափրելու, լողացնելու և հազցնելու, *ուռք* կամ *նուռձ* կոչված փեսածառը զուգելու և այլ ծեսերը, որոնք լրացնում, ամբողջականացնում և առավել բազմերանգ էին դարձնում հարսանեկան հանդեսը: Ծիսաշարի մի շարք գծեր էլ դրան հաղորդում էին մի տեսակ թատերականացված բնույթ, որի առանձին արարներ ամուսնության հնագույն սովորույթների վերապրուկներ էին:

Ուրբաթ օրը, մայրամուտից հետո, իսկ Բաղեշ քաղաքում՝ մութն ընկնելուն պես, ջահերով (*ֆանար* կոչված նավթավառով կամ մոմերով) լուսավորելով երթի ճանապարհը, *հարսնածն* անհրաժեշտ մթերքներով¹² ուղևորվում էր հարսնացուի տուն: Եթե հարսը նույն բնակավայրից էր լինում, հարսնածը գնում էր հետիոտն, իսկ եթե այլ գյուղից՝ ձիերով՝ հարսի համար տանելով էգ ձի: Պատահում էր, որ չունևոր փեսայի հարսնածը հետիոտն էր գնում նաև հեռավոր գյուղ, իսկ ձմռանն ունենում էր միայն հարսնացուին բերելու *դախուկ* կոչված մի թեթև սահմակ: Այս դեպքում սահմակը հարսնածի երիտասարդներ

⁸ Տե՛ս ԴԱՆ, փ. 13, էջ 20-21:

⁹ Այդ սովորույթի պարզառոտ է, որ նախապես ցույց տրված գնդեցիկ հարսնացուի փոխարեն հարսնածի օրը երբեմն հարսնացու էին կանգնեցնում փանը մնացած քզեղ աղջկան (տե՛ս ԴԱՆ, փ. 13, էջ 24-25):

¹⁰ Տե՛ս ԴԱՆ, փ. 1, էջ 75, փ. 2, էջ 200-202:

¹¹ Տե՛ս ԴԱՆ, փ. 13, էջ 19-20:

¹² Սովորաբար փանում էին երինջ կամ մի քանի ոչխար, բլդոր, յուղ և այլն:

րի օգնությանը քաշում էր հարսնացուի եղբայրը:

[illegible]

Հարսնածը թագվորի տնից հարսի տուն մեկնելուց հետո տղայի ծնողները հատուկ մարդկանց միջոցով հրավիրում էին համայնքի մեծամեծերին, որոնք հարսնած չէին գնացել: Սասունում հարսանիքին մասնակցում էին համայնքի բոլոր ընտանիքներից ընտրված մարդիկ, նույնիսկ առանց հրավերի: Անգամ պատահական անցորդը կարող էր հարսանեկան հանդեսին մասնակցել: Երբ հարսանքավորները հավաքվել, մի փոքր հանգստացել ու ճաշել էին, սկսվում էր թագվորին լողացնելու, սափրելու, թագվորի շորեր հագցնելու արարողությունը:

Ուրբաթ օրն, առավոտից մինչև երեկո, քանի դեռ հարսնածը տեղ չէր հասել, հարսնացուին լողացնում ու հարդարում էին: Լողացնելու գործողությունը «*գլուխ լվալ*» էր կոչվում: Սասունում դա արվում էր հարսի մերձավոր ազգական կնոջ տանը: Ազգականը հարսնացուին նվիրում էր թանկարժեք հագուստ ու զարդ կամ մի ոչխար և կամ մի կով, որը հարսի սեփականությունն էր դառնում սկեսրանց տանը¹⁴: Բաղեշում փեսայի քույրը, քավորկի՞նը մի քանի հարսների և աղջիկների հետ գնում էին հարսնացուի տուն՝ իրենց հետ հինա առած. այնտեղ լողացնում էին հարսին հարսնաքրոջ հետ:

¹³ Տե՛ս ԴԱՆ, պ. 13, էջ 20-21:

¹⁴ Տևն Վ. Պետրոյան, նշվ. աշխ., էջ 245, ԴԱՆ, Կ. 13, էջ 97:

Լողացնելուն հաջորդում էր *հինադրեքի* ծեսը: Քավորկինը մի քանի հարսների և աղջիկների հետ տանում էր սկուտեղը, որում գինով շաղախած հինա էր՝ շուրջը նուր և խնձորով ու քսան մոմով զարդարված՝ հինալելու հարսի ձեռքերն ու ոտքերի մատները: Ներկա կանայք և աղջիկները հինալում էին նաև իրենց խալերը: Հինա դնելը մասնողական մի ծես էր՝ մյուս մասնակիցներին ևս բախտավորություն շնորհելու, ջախել աղջիկներին թագ ու պսակի արժանացնելու համար: Ավելացած հինան վերադարձվում էր փեսայի տուն՝ նույնը այնտեղ կրկնելու¹⁵: Հայնիում հինալելու արարողությունը ուղեկցվում էր հետևյալ երգով.

Կանչեցեք նենեն թող հինա բերե,
Կանչեցեք մամուն թող հինա բերե,
Կանչեցեք քորոն թող հինա բերե,
Սիսեռ լցուցանք ջուրը
Կանչեցանք փեսկան քուրը¹⁶...

Փեսացուին լողացնելու, սափրելու և հագցնելու արարողությունները տեղի էին ունենում նույն՝ ուրբաթ օրը, հարսնածը ճանապարհելուց հետո: Բաղեշում ուղեկից մականները փեսային լողացնում էին բաղնիքում: Տաք եղանակին լողացնում էին գյուղից քուրս, գետակի կամ աղբյուրի մոտ: Փեսայի երթն ու վերադարձը ուղեկցվում էր երկու խմբի քաժանված մական-ազապչարիների, գյուղի չամուսնացած երիտասարդության երգով ու պարով: Ընդ որում, մի կողմը երգում էր, մյուս կողմը՝ երգով պատասխանում: Մականների հետ տուն վերադառնալիս նրան դիմավորում էին մայրը և այլ կանայք՝ զանազան մրցերով ու քաղցրեղենով լի սալաները բարձր պահած¹⁷:

Աղձնիքի հովտային Ղուբին և այլ գյուղերում փեսային և երիտասարդների խմբին դիմավորում էին սիսեռով, չամչով և թարմ մրգերով լի սալայով՝ կողերին (եզերին) 12 ձող ամրացված, որոնց զլխներին հագցրած էր նուր ու խնձոր, ձողերից էլ մախապատրաստվող փեսածառի չորացրած մրգերի շարանները կախված: Երիտասարդներին մրգերով ու չիր-չամիչով դիմավորում էին աղջիկներն ու ջախել կանայք՝ երգելու ու պարելու ուղեկցությամբ: Լողացնելու ծեսին այստեղ հաջորդում էին փեսային սափրելու, զգեստավորելու արարողությունները և փեսածառի պատրաստումն ու զարդարումը: Լեռնային գավառներում տղային լողացնում էին տանը:

Փեսային լողացնելուց հետո, ըստ սասունցիների սովորների, նրան հագցնում էին հավաքված տղամարդ հարսնուհիների ներկայությամբ: Մականներից մեկը սկուտեղով բերում էր նրա նոր զգեստները, երկրորդը հագցնում՝ լուրջաբանությամբ հարցաքննելով և քննելով երգելով և բարեմաղթություններ անելով: Ներկայումս մալթում էին. «Սալված շնորհավոր անե»:

Խարզանի Հագո քաղաքում փեսայի հալավորհները երգերից մեկը հետևյալն էր.

¹⁵ ՏՆՆ ԴԱՆ, Գ. 13, էջ 97:

¹⁶ ՏՆՆ Բ. Ժամկոչյան, Հայնի, էջ 68:

¹⁷ ՏՆՆ ԴԱՆ, Գ. 13, էջ 23-25:

Նայե փեսու իշխկին (բաճկոն),
 Նայե փեսու տալալին (գեղեցկությանը),
 Դրածնին մեջ ժողովին,
 Եկեք տեսեք ամուշին,
 Նայեք փեսու էրեսին,
 Որը կըմամի խնծորին,
 Նայեք փաշի (փեսու) աչքվմուն,

Եկեք մայեք մեր փեսան,
 Համար քեֆով (ուրախ) հարսկան¹⁸:

Զգեստավորմանը զուգընթաց՝ երիտասարդները շուրջպարեր էին պարում՝ խմբերգեր երգելով:

Թագավորին մատեցնում էին հանդիսականների մեջտեղը, կողքերը՝ երկու երիտասարդ՝ յուրաքանչյուրը մեկական մոտ ձեռքին, հետևում մեկ ուրիշ երիտասարդ՝ «թագավորի թագը» բռնած, և բոլոր «ազապները», երկու խմբի բաժանված, աջ և ձախ կողմերում, թևերով մեկ-մեկու ուսած, իսկ խաչեղբայրը՝ մրանց մոտ՝ գինով փարչն ու կթղան ձեռքին: Վերջում մախաղը ուսին գալիս էր վարսավիրը և սկսում փեսայի սափրելու ծեսը, որը մման է ձմերուկ ծախելու արարողությանը: Վիզը սափրելու փոխարեն վարսավիրը սկսում է գիծ-գիծ ու մեջ-մեջ սափրել այնպես, որ «սև ու ճերմակ քառակուսիների կմմանի թագավորի վիզն ու երեսը. ճերմակները ձմերուկի արտերն են, իսկ սևերը՝ ձմերուկները, որ պեսոք է վաճառքի հանվեր»: Նրանցից մեկը սկսում է կանչել. «Աղեկ հասում, ճիտու (աքաղաղի) արյուն ձմերկներ կան ծախու, գնող կա, թող իզա»: Նախ փեսայի մայրն է գալիս, *ստակ* (փող) տալիս խաչեղբորն ու վարսավիրին, ապա համբուրում փեսայի ճակատը: Վարսավիրը սև արտերից մեկը սափրում է՝ իբրև թե մի ձմերուկ վաճառվեց: Այդ պահին երիտասարդներինց մեկը բարձրաձայն սկսում է քարոզել. «Թագավորներն է եկել, ջորեն բեռ մը ոսկի է բերի, մեր աչունու վրայեն է քելի ու եկել»: Այս խոսքերին հաջորդում են երիտասարդների «շեն մնա, շեն» գոչումները: Նույն արարողությունը կրկնվում է ամեն ձմերուկ ծախվելիս՝ տարբեր դարձվածքներով պատվելով փեսայի մկեր տվող ազգականներին: Դրանից հետո թագավորի գլուխը դնում են վարդապատկ թագը, իսկ ազապարիները բարձր ձայնով ու փոփոխական եղանակներով մրան են գովում «թագավոր բարով հազար խերով»¹⁹:

Բաղեջում երեսը սափրելիս 2-3 տեղ մազափունջ էին թողնում, որ կոչվում էր *փեսի մշան*:

Աթոռին լուռ ու մունջ մտած թագավորին հագցնում էին կարմիր ու բանված պճղմավոր չուխա, ճերմակ լաչակի մեջ դրված կարմիր խնձոր ձեռքը տալիս՝ մինչև պսակի ավարտը կրելու և մինչ լուսանալը երգով ու պարով շրջապատում մրան:

Զգեստավորմանը հաջորդում էր փեսայի *ածիլումը*: Վարսավիրը մրա երեսն ածիլում էր ընդհատումներով, իբր թե ածելին չէր կտրում և, փեսայի երեսը բոստան համարելով,

¹⁸ Տե՛ս «Բիւրակն», 189, թիվ 3, էջ 37-38:

¹⁹ Տե՛ս «Բագմավաթ», 1867, էջ 310:

վաճառքի էր հանում ու գործն ավարտին հասցնելու համար քավորից վարձ-տուգանք կորզում: Հանդիսականները և փեսամայրը թագվորին և նրա թիկնապաճներին դրամական համեատն նվերներ էին տալիս: Այս արարողությունից հետո էր, որ մականներից մեկը թագն ու պսակը դնում էր փեսայի գլխին՝ նրան թագավոր հռչակելով և բազմեցնելով գահին²⁰:

Տանը կերուխումը շարունակվում էր, որին մասնակցում էր թագվորն՝ իր թիկնապաճներով: Զուգընթաց պատրաստում էին պսակածաղը: Խնջույքի տանը փեսայից աչ նըստում էր քավորը, ձախում և շուրջը կանգնում էին մականները: Վերջիններից մեկը տան դռնից մինչև թագվորի գահն ու օջախը լայն ճամփա էր բացում, մի այլ մական հայտարարում էր «թագավորի երես գալու» ծեսն սկսելը: Երգ-պարը դադարում էր: Քիչ անց շարան-շարան սկսում էին ներս մտնել փեսայի բարեկամ և հարևան կանայք՝ գլխավերևում պահած մի-մի մեծ սկուտեղ, որոնց շուրջքոլորը մոմեր էին վառվում և ծանրաբեռնված էին լի-նում նվերներով, խորվուներով, գաթաներով, սեր ու կարագով, մածուկով, թարմ ու չոր մրգերով: Նրանցից ամեն մեկը սկուտեղը հանձնում էր մականին, համբուրում թագվորի ճակատն ու այտերը, ապա և՛ քավորի ձեռքը (առաջինը բերում էին քավորի նվերն ու սեղանը): Այդ պահին մականը հայտարարում էր «թագվորի երես եկող» կնոջ անունը, թվում նրա բերած նվերներն ու բարիքները և թագվորի անունից շնորհակալություն հայտնում, որին ի պատասխան հանդիսականները միաբերան գոչում էին. «Ծեմ մնա, շեն»։ Ստացված բարիքները մականը բաշխում էր հանդիսականներին: Արարողությունը տևում էր մի քանի ժամ («թագվորի երես» եկողների թիվն անցնում էր 50-60 հոգուց): Այդ օրը *մանգդա-վագի* «կարգադրությամբ» ենթակա «զինվորները» կատակային բնույթի հանձնարարականներ էին կատարում. հարսանքավորներից ձեռք էին բերում հավ, ուտելիք, միրգ ու չամիչ, իսկ «չենթարկվողներին»՝ «ծեծ» էին տալիս²¹: Ազապչարու գիշեր համարվող այդ օրը ամեն տեսակ զվարճություններ կազմակերպող երիտասարդներին էին այցելում լեռներում թաքնվող հայդուկները՝ ռազմահայրենասիրական դաստիարակչական նպատակներով:

Ուրբաթ լույս շաբաթ գիշերը կերուխումը մինչև լույս շարունակվում էր ման հարսնացուի հայրական տանը: Լուսաբացին տղայի կողմից ուղարկված հարսանեկան զգեստներն էին հազցնում հարսնացուին, որով աղջիկը կերպարամասփոխվում, *հարս էր դառնում*: Նորահարսին շրջապատում էին երկու կողմի աղջիկները՝ *ծաղկերները*, քավորկընդ գլխավորությամբ, մազերն էին հյուսում և զգեստ հազցնում, մյուսները տխրեանգ երգեր էին երգում: Յուրաքանչյուր զգեստ հազցնելիս *ծաղկերները* նոր երգ էին երգում՝ հուզելով աղջկան և նրա հարազատներին: Սասնա Հազո քաղաքում երգվող երգերից մեկն այսպիսին էր.

Մընք տուն իջանք ուշիկ-ուշիկ,
Փեսան կաներ (կնայեր) լոփ, մնջիկ,
Մշու սարեր մշուշ էր,

²⁰ Տե՛ս Վ. Պետրոսյան, էջ 248-249, ԴԱՆ, ք. 2, էջ 201:

²¹ Տե՛ս ԴԱՆ, ք. 13, էջ 89:

Աղջկա ամուն Քնքուն էր,
 Հարսի քողը մախշուն էր,
 Փեսի մատեն (դեմքը) ամուն էր,
 Փարա չիկա տուն ի գամ,
 Օսկի չիկա, քեզ ի տամ,
 Էկո երթանք Ս. Նշան,
 Օսկի մատնիք (մատանի) քու մշան,
 Հարսի սղեր կեղտոտ էր,
 Փեսի սիրտը քառպօտ (բարկացկոտ) էր²²:

Զգեստավորման ընթացքում մոր զգեստները օրհնում էր քահանան: Հարսի հյուսքերից մաս կախում էին չամիչ ու ընկույզի միջուկի շարեր՝ պտղունակություն հաղորդելու նպատակով: Հովտային շրջաններում հարսի զգեստավորմանը ինչ-որ չափով մասնակցում էր մահ մրա եղբայրը, որը հարսի հագուստի զանազան տարրերի մեջ որևէ «թերություն» հայտնաբերելու պատրվակով քավորից ստանում էր դրամական մվեր²³:

Հարսը, մրա մայրն ու քույրերը այդ գործողությանը հետևում էին արցունք թափելով, մինչդեռ զգեստավորողները քաջալերման և մխիթարանքի խոսքեր էին ասում, ոմանք էլ հարսի դեղին *մունակների* (կոշիկների) մեջ կորեկի հատիկներ էին լցնում՝ ի մշան մրա արգասավորության: Այս պահին հարսի հոր տուն էր խուժում պատանիների մի խումբ՝ «սկոա ժածալենը» պահանջելով. չտալու դեպքում իբր «հարս ու փեսի ատամները կսկսին շարժվի, խախտվի ու թափվի»: Նրանց պահանջն էր մեկ խորվու գառ, որն ամմիջապես մատուցվում էր:

Հարսին հագցնելուց հետո գույզգույն, մինչև ծնկները իջնող քող էին գցում զլխին, որից հետո հարսնաժը տնից դուրս էր գալիս մեծ աղմուկով, քանզի ոմանք հարսի հոր տնից պուտուկի խուսի, *սկավառակ* (սկուտեղ, պնակ) կամ ափսե էին գողացել, որ իբրև վահան պետք է գործածեին պսակից հետո հարսի դեմ արախաղությամբ գնացած միջոցին: Երբ լուր բերողները լուստ աստղը ելավ՝ բացականչություններով տեղեկացնում են հարսնաժի վերադարձի մասին, քավորակինը շտապ հիմա է դնում «*հարսնեց հյուրերո*» ձեռքերին, որից հետո հարսանքատունը դատարկվում է, շտապում են հարսի կողմից եկած հյուրերին իրենց տուն հրավիրել²⁴:

Հրածեշտի երկխոսություն էր սկսվում հարսնաժի դեկավարի և հարսնացուի մոր միջև, և *խոնդի* կոչվող հարսնուորները հարսի էգ ձին ոտքի մնամ զարդարելուց և մրա մեջքին օծիտի մաս կազմող կարպետն ու ապագա մորածնի համար նախատեսված վերմակը փոխելուց հետո՝ ճամփա էին ընկնում:

Աղձմիքի հովտային շրջաններում արարողություն էր մահ հարսին ձի մստեցնելը: Այդ պահին ապամոխակը բռնած հարսնաքույրը քավորից պահանջում էր իր մվերը՝ իբր հարսը անկարող է ձի հեծնել: Նվերը ստանալուց հետո քավորին թույլատրվում էր օգնել հար-

²² Տե՛ս «Բիրակն», 1899, թիվ 3, էջ 37-38:

²³ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 13, էջ 19-20, 99:

²⁴ Տե՛ս «Բագմավետ», 1867, էջ 310:

սին: Հարսնաձիու սանձը բռնում էր հարսնեղբայրը, իսկ երկու կողմից ձիու ասպանդակներից բռնած ուղեկցում էին հարսնաձի մեկնած աղջիկները: Վերջիններս կատարում էին հարսի գովքը՝ մի խումբը երգելով, մյուսը՝ կրկնելով: Նախքան հարսնաձի հարսի հոր տնից դուրս գալը՝ հարսնացուի համայնքի երիտասարդները ստեղծում էին *ջիրինդավորների* խումբ, որը գյուղի սահմանագլխին հարսի ճամապարհը «բացելու» համար փեսացուի հորից կամ քավորից պահանջում էր *ազապների կիսկ* կոչված գառ կամ դաշույն: Վերադարձի մասին շուտ ավետողը փեսայի մորից նվեր էր ստանում: Հարսնաձի վերադարձի ճամապարհը կարող էր փակել հովիվը՝ իր հոտով: Նա մի խոլ բռնած ընդառաջ էր գնում հարսին: Քավորը, իսկ Սասունում՝ փեսացուի հայրը, ընդունում էր խորհրդանշանվերը, կտրում ակամջը, որի արյունով խաչ էր անում հարսնաձիու ճակատին, իսկ հովվին տալիս էր դրամական նվեր: Այլ տարբերակում այդ գործողությունը կատարում էր հարսի ձիու սանձը բռնած հարսնեղբայրը: Երբեմն էլ գառան փոխարեն մատուցում էին ջրով լի սափոր²⁵:

Առավոտյան հեռվից նկատելով, որ հարսնաձի գալիս է, փեսածառն են զարդարում: Այն շատ տեղերում փշատեցնում ճյուղն է. յուրաքանչյուր փշի վրա անցկացնում էին թարմ ու չոր մրգեր, չամչի, ընկույզի, սիսեռի շարաններ և պաստեղներ՝ պտուղների հյութից եփած լավաշանման չորացած ուտելիք, մի կողմից էլ սպիտակ, մաքրված աքլոր կախում ծառի գլխից: Երբ հարսնաձի մոտենում է, փեսային երգերի ուղեկցությամբ բարձրացնում էին կտուրը և նստեցնում փեսածառի տակ: Ազապչարիները պարտավոր էին հսկել, որ փեսայի պատիվն ու հեղինակությունը խորհրդանշող ծառը չզոդանան: Այդ պահին թագվորի մայրը խնձոր է տալիս որդուն, որը նա պարտավոր էր նետել հարսին. չդիպելը վատ նշան էր: Մինչ ազապչարիները հսկում էին կտուրը և վայելում մրգեր, գյուղի պատանիները աթարները իբրև ջահեր թոնրի շշերի վրա ամրացրած՝ պատրաստվում էին դիմավորելու հարսանքավորների վերադարձը:

Փեսայի գյուղի (կամ մույն գյուղում) հյուրընկալողների մի բազմություն սպասում էր ճամապարհի գլխին, և հարսնաձի այստեղ հասնելուն պես սկսվում էր հրավերքը. բոլորը տեղավորվում էին հարսանիքին մասնակցող գյուղական ընտանիքներում, ուր ճոխ հյուրասիրվում էին²⁶:

Փեսացուի թիկնապահները, իմանալով, թե մոտավորապես օրվա որ պահին հարսնաձի կհասնի տուն, նախապես բարձրանում էին փեսահոր տան կտուրը՝ *բերդը*: Իսկ գյուղի պատանիները վառվող աթար-ջահերով ընդառաջ էին գնում հարսնեղբայրին: Փեսացուի գյուղում հարսին դիմավորում էին առատ սեղաններ բացելով: Մինչդեռ հարսի կտրիճների բանակն աղմուկ-աղաղակով, ձիախաղերով, հրացանաձգությամբ և հոխորտանքներով հարձակվում էր բերդի վրա: Այստեղ թագվորը, քավորը և ուրբակիր մականը կանգնած սպասում էին՝ առանց կովին մասնակցելու: Մյուս մականները, հրավելով բերդի բո-

²⁵ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1 էջ 23-25, 99:

²⁶ Արագածոտնի մարզի Թայֆի նեթաշրջանի սասունցիներով բնակեցված Վերին Բազմաբերդ գյուղում Ավետ Դազարյանի հարսանիքին, բանասաց Վոսան Գալոյանի հավաստմամբ, հարսնաձի վերադարձին գյուղամիջյան ճանապարհին բացվել էր ուրբասրեղենով և ընտիր խմիչքով 22 սեղան՝ հարսին պարկանող նվերներով (նյութերը գրի ենք առել 1973 թ.):

լոր մատչելի տեղերը, թույլ չէին տալիս, որ հարսի կտրիճները բարձրանան այնտեղ: Եթե հաջողվեր բարձրանալ և ձեռք տալ թագվորին կամ ուղքին, հաղթող էր ճանաչվում հարսը, հակառակ դեպքում հաղթությունը շահում էր փեսան:

Այս երկու բանակների միջև մղվող կատակակոխիվը հետզհետե տաքանում և 1-2 ժամվա ընթացքում երբեմն վեր էր ածվում իսկական ծեծկոտուքի: Լիմում էին մարմնական վնասվածքներ ստանալու դեպքեր, բայց երբ մեկը կամ մյուսը հաղթում էր, ամփիջապես հաշտվում էին:

Այդ ժամանակ փեսան կարմիր խճորով մշամ էր բռնում իր հարսնացուին, որով յուրային էր դարձնում նրան: Հարսնառը բակ մտնելիս ազապչարիները կողոպտում էին փեսածառը և այն նետում բակը՝ հարսնառի գլխին: Փեսային իջեցնում են կտուրից հարսին ձիուց իջեցնելու պահին: Սկսվում էր հարսի և փեսայի գլխին չոր մրգեր տեղալու ծիսական արարողությունը՝ նրանց արգասավորություն հաղորդելու նպատակով²⁷:

Աղձնիքի հովտային շրջաններում, Հզնամիր, Գալհուկ, Ղուբին և այլ գյուղերում փեսան ոչ միայն չէր մասնակցում, այլև չէր դիմավորում հարսնածին: Մինչև նա կտուրին «պաշտոն» էր, հարսնածին դիմավորող փեսայի մայրն, աջ ձեռքում՝ շերեփ, ձախում՝ հաց, պանվում՝ էր, հարսնածին դիմավորող փեսայի մայրն, աջ ձեռքում՝ շերեփ, ձախում՝ հաց, պարելով մոտենում էր փեսածառի մման զարդարված հարսնածին, շերեփով թեթևակիորեն խփում ձիու ճակատին, մի պատառ հաց տալիս կենդանուն, ապա շերեփն ու հացը հանձնում հարսին. սովորույթը խորհրդանշում էր տանտիկնության հանձնումը նորահարսին:

Ըստ ուջանաբնակ սասունցի ծերունիների պատմածի՝ իրենց մոտ հարսանքավորներին դիմավորում էին հրացանաձգությամբ: Հարսին փեսայի տան բակում դիմավորում էին գլխին չիռ ու չամիչ լցնելով: Փեսայի մայրը երկու լավաշ ձեռքին ընդառաջ էր գալիս հարսի խմբին և, առանց երեսը բացելու, հացերը դնում նրա ուսերին՝ ասելով. «Ուտդ խերով լինի, ամբարներդ հացով լի»: Հարսի երեսի քողը հասնում էր մինչև ծնկները: Տան շերեփն դնում էին կավե *քասան*, որը փշրելու էր հարսը՝ ուղքի հարվածով:

Այդ պահին կտուրին երկու հակամարտող երիտասարդների խմբեր «պալքարում» էին փեսածառին տիրանալու համար: Փեսայի գլխարկը փախցնողը կարող էր իր ուզած գնով «վաճառել» ազապչարիներին, որոնք իրենց «պատվի» համար պարտավոր էին գնել այն²⁸: Իսկ Բաղեշի հարսանեկան սովորույթի համաձայն՝ փեսայի մայրը, որը մարդաթող կին չպետք է լիներ, այլ *բախտավոր*^{*}, յոթ հաց է գցում հարսի թևերին խաչի ձևով՝ *խաչ ու փաթ*: Այնուհետև ձիուց դեռ չիջած հարսի գիրկն էր տալիս կաթնակեր տղա երեխա՝ արու գավակներ ունենալու ակնկալիքով: Որպեսզի հարսին ձիուց իջեցնեին, ձիու սանձը պահող հարսնեղբորը տալիս էին նվեր՝ գառ կամ երիզ: Հարսնեղբոր ստացած բոլոր նվերները պատկանելու էին հարսին՝ որպես նրա օժիտի մի մաս: Հարսի եղբայրը նվերի խոստումը ստանալով՝ քրոջը հանձնում է հարսնաքրոջը և փեսայի քույրերին: Ձիուց իջեցնելուց հետո հարսի ձեռքն էին տալիս չոր մրգերով լի չօգտագործված սափոր, որը գետնին

²⁷ Տե՛ս ԴԱՆ, Գ. 13, էջ 24-25:

²⁸ Տե՛ս նույն տեղը:

* Այսինքն՝ մեկ մարդ առած կին, իսկ 2-3 ամուսին առած կինը իրավունք չունի անգամ հարսանիքի հաց թխել:

խփելով պետք է կոտրեր՝ իբրև զոհաբերություն՝ հավանաբար հասցեագրված տնտեսական աստվածուհի Նանեին: Բացի այդ, կավե սափոր գետնին խփելով կոտրելը կուտությունը զոհաբերելու ծեսի խորհրդանշումն էր:

Հայնիում պահպանվել էր մեկ այլ ուշագրավ սովորույթ. նորապսակների պատվին դրան սեմի վրա ոչխար էր մորթվում, մվեր տալով՝ փեսան անցնում էր ոչխարի արյան վրայով, նրա հետևից՝ կնքահայրը, հարսն ու ժողովուրդը: Հարսը մախ աջ ոտքը ներս էր դնում, որ բախտավոր լինի, ապա կավե սափոր, կծեր էին տալիս, որ հարսն ու փեսան և կնքահայրը կոտրեին սեմին, ոտքերի տակ՝ չարը խափանելու համար: Նախքան տուն մտնելը՝ հարսի ձեռքը նուր էին տալիս, որ սեմին հարվածելով կոտրեր, իսկ ազապ տղաներից մեկն էլ փեսային տալիս էր կոտրելու աղջկա հոր տնից գողացած գդալը²⁹: Մեկ այլ սովորույթի համաձայն՝ ափսեմ կամ կավե փարչը դնում էին դրան շեմին, որի վրա մախ պետք է ոտքը դներ փեսան, ապա հարսը՝ կոտրելու նպատակով: Դրանից հետո սկսւթոջ ուղեկցությամբ հարսի ջքախումբն առաջնորդվում էր նրան հատկացված կամանց բաժին, որպեսզի հարսը նստի, որտեղ ստանում էր սկսւթոջ մվերը՝ ոսկեշար *ճակատոնց* կամ այլ զարդ, և հարսի գիրկն էին դնում դարձյալ տղա երեխա՝ վերը մշված ակնկալիքով: Երկու դեպքում էլ հարսը տալիս էր պատասխան մվեր՝ վաղօրոք գործած գուլպաներ: Իսկ այն տղաները, որոնք այստեղ դիտում էին հարսին, վերջինիս կողմից ստանում էին *չիր ու չաւիշ*:

Հարսի դիմավորումը փեսայի հոր տան բակում ուղեկցվում էր մեծամարտի արարողությամբ: Փեսայի կողմի երիտասարդները և հարսնաձը դիմավորողները բաժանվում էին երկու հակամարտ խմբի և փեսայի ծնողներին մարտի հրավիրում՝ կոխ բռնել տալով: Փեսայի մորը ձգտում էին հաղթող դարձնել, իսկ հարսանքավորների գլխներին մրգեր ու քաղցրավենիք էին շաղ տալիս³⁰: Մակարները վերը նկարագրված «ճակատամարտից» հետո փեսային նստեցնում էին հարսնաձիում (այդ ձին փեսայի հոր տնից էր տարվում հարսին բերելու), երգելով ու աղմուկով պատեցնում գլուխի շուրջը, որից հետո ուղեկցում քավորի տուն, որտեղ նա հյուրընկալվում էր մինչև ուշ երեկո: Այսպես, որոշ վայրերում հարսին անմիջապես տանում էին փեսայի տուն, իսկ փեսային՝ քավորի տուն: Այդ առիթով քավորի տան բակում գառ էր մորթվում: Այդ միջոցին եթե հարսի «գինվորներից» մեկին հաջողվեր «գողանալ» փեսայի կոշիկներից մեկը և հասցնել հարսին, նրանից կստանար մրգեղեն մվեր, իսկ եթե փեսայի կտրիճներից մեկին հաջողվեր «գողանալ» հարսի կոշիկներից մեկը և հասցնել փեսային, քավորից կստանար նույնպիսի մվեր³¹:

²⁹ Հայնիում և շրջակա գյուղերում հարսնաձը և դիմավորողները բռնում էին շուրջպար (կովընթ), երկու մասի բաժանվելով, երգում էին կարակերթեր, ինչպես, օրինակ՝

Չիմ իգի, չիմ իգի (չնմ գար),

Ոչխար չառնիմ չիմ իգի

Երկրորդ խումբը պարասխանում էր.

Մըն ի գաս, մըն ի գաս (պիտի գաս)

Պարոթս, փթսխիս մըն ի գաս:

Երգը ուղեկցվում էր հարս ու փեսի ոտքերի փակ ոչխարը մորթելով (գրն Բ. Ժամկոչյան, Հայնի, էջ 70):

³⁰ ՏՆՍ ԴԱՆ, ք. 2, էջ 204:

³¹ ՏՆՍ ԴԱՆ, ք. 13, էջ 26-27:

նստելու, ուստի³⁵:

Հարսնառի վերաբերյալ նյութերը ցույց են տալիս, որ Աղձնիքում, հատկապես Սասունի լեռնաշխարհում, հարսանեկան ծիսակատարությունները պահպանել են մի կողմից հայրատեղային (պատրիլիկալ) բնակվածության, մյուս կողմից՝ առանցմամբ ամուսնության սովորույթների վերապրուկներ:

Ազգագրագետ իս. Սամուելյանը նկատել է, որ հայ հարսանեկան արարողությունների մասնակից մակարները և առհասարակ հարսնառի զինված անդամները երբեմնի *հրոսակներ* էին, որոնք փեսացուի գլխավորությամբ կազմակերպում էին աղջկա առևանգումը³⁶:

Քանի որ մակարները Սասունում մնում էին փեսայի հետ, նրանց դերը լիովին ստանձնում էին հարսնառի զինված կորիճները, որոնք, սակայն, աղջկա գյուղը մեկնելիս զենքերը չէին գործադրում, որովհետև դրանք խորհրդանշական կիրառություն ունեին: Միայն զենքերի արտաքին փայլն ու հրացանաձգությունն էր, որ իր վրա էր հրավիրում աղջկա համայնքի ուշադրությունը³⁷:

Սասնա այս հարսնառի բնույթը երկակի էր: Այն գլխավորողը ոչ թե փեսացուն էր, այլ վերջինիս հայրը կամ հորեղբայրը, որն, իր հերթին, մույնպես երկդիմի անձնավորություն էր: Ըստ իս, իբրև տղայի համար հարսնացու բերող հայրը երբեմնի առևանգիչների խորհրդանշիչ առաջնորդն էր: Բայց նա նաև պատգամախոսությամբ հարս բերող անձնավորություն էր: Ծիսական այս սովորույթների մեջ կա խոր անցյալի այլ շերտ. հարսնածի անդամները և՛ առևանգիչներ են, և՛ միաժամանակ հարսնացուի բանակը՝ փեսացուի բանակի դեմ կռիվ մղելու նպատակով: Եվ ահա, այդ «բանակը» հարսնառի վերադարձին իրոք կատաղի կռիվ է մղում փեսացուի «բանակի» դեմ: Ուրեմն՝ ո՞վ է այս հարսնացուն, ինչո՞ւ հարսնորները հանկարծ դարձան նրա բանակի զինվորները, ի՞նչ էր *բերդ* կոչվածը, որը հարսի կողմից պիտի գրավվեր: Ո՞վ էր այս փեսացուն, որին *ձեռք տալով*՝ հարսնացուի բանակը փառք ու պատիվ պիտի բերեր հարսին: Պարզ է, որ այստեղ գործ ունենք ամուսնության բոլորովին այլ մի ձևի հետ: Այսինքն՝ ծեսը հայրատեղային բնակվածության երևույթի հետ պահպանել է մայրական տոհմից աղջկան հայրիրավական տոհմում հարսնացնելու հնագույն սովորույթի անցումային ժամանակի հակասությունները: Իսկ գրավվող բերդն, ամենայն հավանականությամբ, խորհրդանշում է հայրիրավական տոհմը, որից աղջիկը ետ է պահանջում իր բռնադատված իրավունքը:

³⁵ Տե՛ս ԴԱՆ, Գ. 13, էջ 114:

³⁶ իս. Սամուելյան, նշխ. աշխ., էջ 102:

³⁷ Նկարներ, որ Սասունի հարևան Վասպուրական գավառում հարսնառի կորիճները զինվում էին գույգ մահակներով: Դրանցից մեկը ծառայում էր իբրև հարվածող գուրգ, մյուսը՝ իբրև վահան, երկուսն էլ խորհրդանշիչ զենքեր էին: Երբ հարսնառն այդպես զինված հասնում էր աղջկա գյուղը, վերջինիս ջահելները նույն զենքերով դիմագրավում և կռիվ էին բռնկում եկողների հետ: Կապակալովիլը փնտրում էր մոր մեկ ժամ (Վ. Բոլոյան, Հայ ժողովրդական խաղեր, հ. 1, 1963, էջ 251-252): Սա արդեն լիակատար կռիվ էր հանուն աղջկա առևանգման: